

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 330.34 + 94 (477) 140.8

ОСЕЦЬКИЙ В.Л.^{1*}, ОСЕЦЬКА Д.В.^{2*}, ГРАБІЛІНА М.В.^{3*}

1* д.е.н., професор кафедри економічної теорії, макро-та мікроекономіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, e-mail: val_osetski@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5104-1070

2* к.е.н., доцент кафедри обліку і фінансів, Бориспільський Інститут муніципального менеджменту при МАУП, e-mail: diana-o@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-5765-502X

3* провідний економіст, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, e-mail: mgrabilina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7034-3939

ВНЕСОК ІВАНА ВЕРНАДСЬКОГО У РОЗРОБКУ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКИ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ Св. ВОЛОДИМИРА

Мета. У статті розкривається значення новаторських ідей І.В. Вернадського з історії економічної думки і політичної економії. Визначено два основні напрями розвитку економічної науки: позитивний і негативний. Проаналізовано основні теоретичні проблеми становлення політичної економії як науки, місце в системі економічних наук, єдність і відмінність складових політичної економії. Показано плідна діяльність І.В. Вернадського в організації науки в Київському університеті Св. Володимира. **Методика.** Для досягнення поставленої мети використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: наукового абстрагування, дедукції, аналізу та синтезу для визначення ідейно-теоретичних джерел І.В. Вернадського як прибічника історично-порівняльного аналізу різних економіко-теоретичних шкіл, окремих положень і гіпотез, висловлених їхніми представниками. **Результати.** У статті системно та комплексно проаналізовано в історико-еволюційному, ідейно-філософському, теоретичному та практичному контекстах економіко-політичні погляди І.В. Вернадського. Аргументовано, що вчений здійснював наукові розвідки та розробки на різних ділянках економічної науки і був у цьому унікальним і оригінальним, але переважна кількість його праць присвячена політичній економії. Виявлено, що у своїх політекономічних поглядах І.В. Вернадський стояв переважно на позиціях класичної політичної економії, передусім англійської класики. **Наукова новизна.** Теоретично обґрунтовано, що найвагомішими політико-економічними і методологічними імперативами І.В. Вернадського є порівняльний аналіз та протиставлення буржуазних відносин добуржуазним. Він вважав, що політична економія – це наука, що відкриває «природні закони» і допомагає прокласти шлях до їх здійснення. **Практична значимість.** Сформульовані та запропоновані результати та практичні висновки статті полягають у тому, що І.В. Вернадський у своїх дослідженнях і публікаціях відстоював вільний розвиток усіх сфер економіки. Такий підхід був і є властивим класичній політичній економії. Він орієнтував класичну економічну теорію на виявлення та дослідження найбільш фундаментальних і значимих основ економічної життєдіяльності суспільства, законів, що визначають функціонування та розвиток економіки.

Ключові слова: І.В. Вернадський, політична економія, історія економічної думки, західноєвропейський лібералізм, Київський університет Св. Володимира

Постановка проблеми

В історії економічних учень золотими літерами закарбувалося ім'я Івана Васильовича Вернадського, як за своєю творчою спадщиною, так і за результатами плідної діяльності в сфері організації науки. Сучасні українські вчені, аналізуючи різноманітні напрями наукової діяльності

І. Вернадського, не шкодують слів для їх опису.

Економіст, історик та теоретик економічної науки, представник класичної школи політичної економії та української фінансово-кредитної системи, статистик, тощо. Зокрема, вагому роль економіко-політичні погляди професора Імператорського

університету Св. Володимира І.В. Вернадського відіграли у питаннях теорії потреб та народного добробуту [1]. Це далеко не повний перелік досліджених здобутків видатного українського економіста Івана Вернадського.

Його наукові ідеї були невичерпним джерелом натхнення для кількох поколінь вчених, зокрема знайшли своє продовження у напрацюваннях учня та наступника по кафедрі – М. Бунге. Саме він після від'їзду І.В. Вернадського до Москви посів вакантне місце на кафедрі політичної економії і статистики, Імператорського університету Св. Володимира у Києві. М. Бунге та представники його наукової школи, відомі економісти – Д. Піхно, А. Антонович, М. Цитович, О. Білімович, Є. Слуцький та Р. Орженцький, у центр своїх досліджень поставили людину з її реальними потребами та проблемами, продовжуючи гуманістичну традицію і започатковану в економічній науці І.В. Вернадським [2].

Новітні виклики зумовлюють необхідність адекватнішого, повнішого та більш систематизованого науково-теоретичного відтворення надскладної економічної реальності в її різноманітності та своєрідності на основі нових концептуально-методологічних підходів і рішень, зокрема використовуючи внесок І.В. Вернадського у розробку теорії та історії політичної економії. Тривалий час економіко-політичні погляди І.В. Вернадського, не набувши поширення в економічній науці, залишились на периферії економічного знання, проте наразі здобули можливість трансформуватися на ідейно-ціннісний базис формування новітнього методологічного інструментарію економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення та аналітичне осмислення основних теоретико-методологічних позицій, ролі і місця І.В. Вернадського в структурі економічної науки в різні історичні періоди здійснювали відомі українські та зарубіжні вчені: В. Базилевич, Л. Горкіна, Т. Гайдай, С. Злупко, Л. Корнійчук, П. Леоненко, А. Маслов, І. Назаров, В. Небрат, І. Коропецький, Й. Увайнерт та ін. Відомий американський економіст-історик українського походження І.-С. Коропецький

написав про недостатність досліджень, присвячених І.В. Вернадському, та про можливість знайти лише коротенькі згадки про нього в українській літературі [3]. Однак, ситуація дещо змінилась у ХХІ ст. Так, з нагоди 180-річчя народження науковця О. Ковалевською було опубліковано біографічну статтю [4], а у 2009 р. за редакцією видатного вченого-економіста В. Базилевича – колективну монографію, яка містить наукову спадщину фундатора економічної думки України І.В. Вернадського [1]. Визнаючи фундаментальну наукову цінність опрацювання наукового доробку І.В. Вернадського та віддаючи належне результатам наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних дослідників, потрібно відзначити, що у науковій економічній літературі дотепер недостатньо уваги приділено напрацюванням вченого в сфері політичної економії та історії економічної думки тощо. Зокрема, вагому роль погляди представника класичної економічної школи в Україні І.В. Вернадського відіграли у питаннях організації науки у Київському університеті Св. Володимира.

Формулювання мети статті

Мета пропонованої статті – систематизувати творчу спадщину І.В. Вернадського в історичній ретроспективі як теоретико-методологічної першооснови порівняльному аналізу та протиставленню західноєвропейського лібералізму старим економічним школам. Ідентифікувати значення політекономічного вчення І.В. Вернадського для існування і розвитку суспільства на основі відкриття «природних законів виробництва», пізнання яких має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Іван Вернадський (1821-1884) – доктор історичних наук, політичної економії і статистики, екстраординарний професор кафедри політичної економії і статистики Київського університету Св. Володимира. Всебічно обдарований вчений здійснював наукові пошуки на різних напрямках економічної думки і був у цьому глибоким та оригінальним дослідником. І.В. Вернадський стояв біля витоків університетської професійної економічної науки класичного

спрямування, в межах якої посилилась дискусія між представниками різних течій та шкіл, яка підігрівалась виникненням нових соціально-економічних проблем, як теоретичного так і прикладного характеру.

Як зазначає І. Назаров [1, с. 251-252], І.В. Вернадський у своїх оцінках окремих течій економічної думки, так само, як і поглядів представників різних політекономічних шкіл в Італії, не був повністю об'єктивним. У тексті дисертаційного дослідження постійно відчувається «рівняння» його думки на певний ідеал політекономічної моделі суспільного виробництва, і таким ідеалом є для нього англійська класична школа політичної економії, насамперед теоретична спадщина Адама Сміта. Трудова теорія вартості (з наполегливим акцентом на труді як ексклюзивному джерелі вартості товару); еквівалентність обміну, в якому не може нічого виграти або програти будь-який суб'єкт товарно-грошових відносин (починаючи з індивіда і закінчуючи державою); свобода торгівлі негативне ставлення до захисних митних бар'єрів; виключно позитивна оцінка суспільного розподілу праці (без аналізу його негативних наслідків) та інші «догмати» англійського економічного лібералізму не підлягають у його дисертації критичному осмисленню і беруться за аксіоми без будь-якого сумніву. Вчення А. Сміта немов би підноситься на постамент, який увінчує споруду історії економічної думки, окремими сходинками якої є і меркантилізм, і протекціонізм, і фізіократія. Цей, сучасний І.В. Вернадському, «еталон» ліберальної економічної моделі накладається на погляди попередніх представників історії економічної думки, що допомагає виявити певні відхилення останніх від обраного «візрця», які здебільшого тлумачаться І.В. Вернадським як незрілість або теоретичні похибки.

За оцінкою Т. Гайдай [1, с. 279-280], І.В. Вернадський здійснював наукові розвідки та розробки на різних ділянках економічної науки і був у цьому глибоким та оригінальним [5], але переважна кількість його праць присвячена політичній економії [6]. Свідченням останнього слугує список його наукових праць [7]. Серед найбільш значущих творів ученого, присвячених теоретичним проблемам політичної економії,

слід назвати «Нарис теорії потреб» (1852), «Предмет політичної економії» (1856), «Перспект політичної економії» (1858), «Нарис історії політичної економії» (1858) та ін. Дуже цікавим і змістовним науковим джерелом уявляють про зрілі політекономічні погляди І.В. Вернадського є його нотатки, коментарі та зауваження до праці Г. Шторха «Курс політичної економії, або Викладення основ, що обумовлюють народне благоденствие» (1881). Крім того, теоретичний курс Г. Шторха вийшов перекладом та за редакцією І.В. Вернадського.

У своїх політекономічних поглядах І.В. Вернадський стояв переважно на позиціях класичної політичної економії, передусім англійської класики. Науковими дослідниками він вважав економістів, які дотримувались методу А. Сміта та його послідовників [8]. Теоретичними джерелами, на які спирався вчений у своїй науковій та викладацькій діяльності, стали праці таких видатних представників класичної школи, як А. Сміт, Д. Рікардо, Т.Р. Мальтус, Ф. Баста, Ж.Б. Сей та ін. З огляду на історичні форми розвитку науки, І.В. Вернадський у 40-80-ті роки XIX ст. утверджував в економічній галузі на теренах України та Росії науку класичного типу. Зауважимо, що, виходячи із загальних принципів класифікації етапів історичного розвитку науки, виділяють такі закономірні історичні фази її розвитку: класична наука, або наука Нового часу (XVIII – 7-ті роки XIX ст.); некласична наука (70-ті роки XIX ст. – 70-ті роки XX ст.); постнекласична наука (70-ті роки XX ст. по теперішній час).

Втіленням класичної науки, або науки Нового часу, в галузі економічної теорії стала класична політична економія. Її розквіт та занепад в Європі припадав на першу половину – середину XIX ст. Класична економічна наука стала логічним продовженням епохи Відродження і породження Просвітництва, втіленням властивих їм ідей у їх творчому застосуванні до економічних реалій суспільства.

Оцінюючи теоретичний спадок І.В. Вернадського взагалі і, зокрема, аналізуючи його наукові й публіцистичні досягнення в трактуванні предмета політичної економії, слід взяти до уваги, на базі якої економічної школи проводиться цей аналіз. Як показано нижче, залежно від позиції, яку

займає сучасний дослідник праць І.В. Вернадського, висновки про значущість тих чи інших фрагментів його наукової спадщини, будуть мати суттєві відмінності.

Економіко-політичні погляди І.В. Вернадського оцінюються в нашій літературі по-різному. Він фігурує то як вульгарний економіст, то сенсімоніст, то бастианець, то сісмондист, то як захисник поміщицького класу.

Розмаїтість оцінок І.В. Вернадського обумовлена не тільки тим, що його спадщина ще недостатньо вивчена, але й тим, що в його поглядах чимало протиріч, еkleктизму, непослідовностей. Складна і суперечлива сама еволюція його поглядів. Віддаючи належне науковому значенню інтелектуальної спадщини І.В. Вернадського в історичній ретроспективі, не можемо не замислитися над тим, у чому ж полягає їх значущість для нинішніх поколінь вітчизняних учених, які намагаються вирішити сучасні нагальні проблеми економічної теорії, змушують замислитися над розробленням запобіжних антикризових заходів.

І.В. Вернадський прагнув розглядати всі економічні питання, у тому числі й найбільш злободенні, у світлі економічної теорії. Він не залишив курсу політичної економії, але в різних роботах торкнувся майже всіх основних питань цієї науки. Головну увагу при розгляді теоретичних проблем політичної економії І.В. Вернадський приділяв порівняльному аналізу та протиставленню буржуазних відносин добуржуазним [9, с. 366].

Завдання політичної економії, як зазначає він, полягає в тому, щоб відкрити «природні закони виробництва» [10]. Під ними він розуміє закони, «не підлеглі сваволі влади» [11], і аналогічно закономірностям, якими займаються природні науки, – мають силу незалежно від часу та місця повсюди, де є праця та обмін.

І.В. Вернадський вважає, що політична економія є наука, що не тільки констатує: вона відкриває «природні закони» і допомагає прокласти шлях до їх здійснення. Закони не потрібно винаходити, вони існують незалежно від науки, але відкриття і пізнання їх має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Навіть у тих випадках, коли цей вклад визнається, він часто трактується як уточнення результатів, отриманих

англійською політичною економією. Аналіз праць І.В. Вернадського свідчить про те, що він був переконаним і стійким послідовником індустріальної (манчестерської) або класичної школи політичної економії; розглядав закони капіталізації, як природні та вічні, на його думку, її вчення було проривом у політичній економії [3, с. 109].

Своїм поступом ця школа передусім зобов'язана генієві Адама Сміта, який першим послідовно став застосовувати аналітичний підхід до окремих ділянок даної науки. Сформулювавши різні закони, що можуть емпірично перевірятися вченими, він позбавив політичну економію статусу пустої порожньої узагальнення або шарлатанства, сповненого парадоксів. Віднині вона не нав'язує людям своїх поглядів і не шукає виправдань, коли її припущення не збігаються з реальністю, «зображує сучасне суспільство з невмолимою точністю, висвітлює його різноманітні сторони і на відстані, змальовує його чесноти й вади. На її суд з'являються без виклику приватні особи, урядові установи та закони. Користуючись її дослідженнями та згідно з її вченням, громадська думка поціновує (економічне) явище й робить висновки. Ця наука здається вищою за погляди мудреців і є законним радником у ході суспільного розвитку. Її теорія глибоко пройняла свідомість освічених (верств) цивілізованого суспільства; її необхідність без сумніву визначається усіма урядами, яким не байдужий добробут свого народу; її переваги не заперечуються навіть найвідсталішими людьми з їх глибоко вкоріненими забобонами» [8, с. 89-90].

Варто взяти до уваги, що засвоївши класичну теорію, І.В. Вернадський водночас розумів, що вона далека від досконалості й що в ході відправних – аксіоматично вірних – положень повинна приходити до своїх результатів шляхом дедуктивного висновку з цих посилок. Ця дослідницька установка І. Вернадського виявляється практично у всіх його роботах. При кожному зручному випадку він прагне продемонструвати читачеві весь ланцюжок – від найбільш загальних положень до конкретних висновків. Тут доречно зауважити, що ще у 50-ті роки XIX ст. професор І.В. Вернадський широко розумів завдання політичної економії. «Викладена як слід, – писав учений, – вона повинна являти собою вірну картину розвитку

основних ідей і утворення з них систематичного цілого, із зазначенням тих заслуг, які надали у цьому напрямку окремі особи та народи» [8, с. 1-2].

Так, І.В. Вернадський помітив, що з багатьох питань класична політекономія потребує доопрацювання, по-перше, для цієї економічної теорії характерна подвійність; у ній є два базові складники, відомі тепер як ефективність і рівність. Як уже доведено, вони не сповна в ній інтегруються. По-друге, у своїх роботах економісти часто вважають існуючі факти незмінними явищами. По-третє, завдяки фізіократам економіка постає загалом позитивною наукою, однак у ній помітна відсутність означення нормативного компонента. На жаль, обмежившись переліком цих проблем, І.В. Вернадський не пропонує шляхів їх розв'язання.

Як прихильник класичної школи в політичній економії І.В. Вернадський заперечував протекціонізм, втручання держави у приватну ініціативу, наголошував на позитивних аспектах вільної конкуренції.

Позитивно оцінюючи процес концентрації капіталу і виробництва, вчений негативно ставиться до великої земельної власності, він переконаний, що «ідея особистої власності переможе» [12, с. 290]. І.В. Вернадський, як прихильник класичної політичної економії, пропагує пристосування поміщицької власності до «раціональних», тобто капіталістичних форм господарювання.

Український учений у своїх дослідженнях і публікаціях відстоював вільний розвиток усіх сфер економіки. Напередодні та в період аграрної реформи 1861 року він виступав не тільки проти великого поміщицького землеволодіння і аграризації Російської імперії, але й концепцій «общинного соціалізму» М. Чернишевського та його однодумців. Останній назвав І.В. Вернадського своїм «першим противником». Чернишевський стверджував, що виступи проти його концепції общинної власності, зокрема І.В. Вернадського, спиралися на теорію «старої економічної школи» [13].

Значне місце в дослідженнях І.В. Вернадського посідає проблема праці. Ще в докторській дисертації «Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала XIX века» (1849) він визнає працю

«головним і єдиним джерелом багатства». Він розрізняє споживчу вартість (придатність) і вартість. Вартість, зазначає він, «визначається працею, а не придатністю».

Дотримуючись постулатів класичної школи в політичній економії, І.В. Вернадський не в усьому був її прихильником. Наприклад, щодо інтерпретації праці він твердив, що в самій її ідеї закладена продуктивна сутність. «Непродуктивної праці нема» [8, с. 118], – писав він. Деяку непослідовність можна виявити й в інших політекономічних тлумаченнях І.В. Вернадського, що позбавляє його теорію належної методологічної «чистоти», якщо виходити з позицій класичної школи. У зв'язку з цим вкажемо на нерозуміння окремими вченими позиції І.В. Вернадського з цього питання. Рецензент книги І.В. Вернадського «Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала XIX века» (1849) вважав, що автор сприймає політичну економію як стародавню науку при цьому вчений досить туманно уявляє собі предмет історії політекономії та аналізує предмет нібито з точки зору А. Бланкі [14, с. 38]. На думку А. Бланкі, «вона не може бути нічим іншим, ніж зведенням спроб, зроблених цивілізованими народами для поліпшення долі людського роду. Древні зовсім не поступаються у цьому відношенні такою мірою новітнім народам, як це багатьма припускається, і було б помилково відносити початок економічної науки до такої недавньої епохи як друга половина XVIII століття» [14]. Насправді, український вчений критично розцінював погляди французького історика-економіста щодо стародавнього походження політичної економії як самостійної науки, хоч і розпочинав виклад історії її із Стародавнього світу. Ця обставина, взята в сукупності з поглядами інших українських істориків-економістів, свідчить про специфіку їх підходу. Вітчизняні вчені вважали необхідним і цінним ґрунтовне дослідження та виклад економічних поглядів мислителів античності і Середньовіччя.

Український вчений, незважаючи на свою загальну прихильність до класичної політичної економії, критично ставився до положень А. Сміта з питань продуктивної і непродуктивної праці. З часів А. Сміта ці питання знаходилися в центрі дискусій як між

самими представниками класичної політичної економії, так і між ними та прихильниками інших шкіл і напрямів. Основоположник класичної політичної економії дав неоднозначні й суперечливі трактування категорій продуктивної і непродуктивної праці. Під продуктивною працею він розумів працю, що обмінюється на капітал, а непродуктивною – працю, що обмінюється на дохід. І.В. Вернадський вважав вчення А. Сміта про продуктивну і непродуктивну працю одним із найслабших пунктів його економічної теорії, який приводить до неправильного розуміння реалій суспільно-економічного життя. Таким чином, у питаннях про вартість і про джерело доходів. І.В. Вернадський стояв на позиціях класичної школи. Проте, всупереч класикам вважав усі види праці продуктивними [15].

Очевидно, можна говорити, що в Україні становлення і розвиток класичної політичної економії пролягали через подолання меркантилізму, який мав національні особливості, і досягнення консенсусу серед вчених щодо нової ринкової парадигми. Але панування класичної політичної економії в Україні, на думку П.М. Леоненка, порівняно з передовими країнами Заходу настало пізніше і тривало ще й тоді, коли в останніх воно вже змінювалось новою науковою парадигмою – маржиналізмом і неокласикою. У першій половині XIX ст. в Україні на етапі розповсюдження класики спостерігався особливо помітний розрив між знаннями і викладанням положень класичної економічної теорії й відсутністю належних соціально-економічних умов для практичного втілення їх у життя. У подальшому він долався завдяки інтенсивному розвитку підприємницької ринкової економіки [16, с. 46].

Практично жоден з українських економістів першої половини XIX ст. не залишив поза увагою питання про причини пізньої появи науки політичної економії. До таких питань належали, зокрема, з'ясування причин порівняно пізньої появи політичної економії як науки, групування її теорій і напрямів, розкриття моделей розвитку економічної теорії, класифікація економічних наук, встановлення співвідношення різних економічних наук у їх системі, взаємодії між ними, взаємозв'язку політичної економії та інших суспільних наук тощо. Особливо

помітне місце займав розгляд цих питань у працях І.В. Вернадського.

І.В. Вернадський вбачав дві корінні причини порівняно пізньої появи політичної економії: перша закладена в психології людського мислення, а друга лежить в самій природі предмета науки. На думку вченого, наочність і повсякденність явищ економічного життя не лише не сприяли, а й навіть заважали появі науки про них. Допитливий розум людини за своєю природою раніше брався за вирішення філософських, політичних, правничих та інших проблем.

Другу причину пізньої появи політичної економії І.В. Вернадський знаходив «у нагальності людського потребніського задоволення» [8, с. 2]. Він знаходив цю причину через поняття «потреб» (необхідність їх задоволення, швидше їх кількісне і якісне зростання), з одного боку, і «обмеженість засобів їх задоволення» – з іншого. У цілому ідеї І.В. Вернадського про теорію потреб та обмеженість засобів суттєво змінили погляди на потреби та їх роль у розвитку економіки. Абсолютно очевидним стало те, що при визначенні предмета сучасної «економіки» ці категорії стали ключовими. На думку українського вченого П.М. Леоненка, І.В. Вернадський був досить близьким до такого розуміння. На жаль, у своїх пошуках І.В. Вернадський пішов дещо іншим шляхом, оскільки був підпорядкований іншій меті [16, с. 414]. У його міркуваннях на цю тему відчувається вплив не тільки Г. Шторха, який, на його думку, всю науку засновує на понятті «потреба» [11, с. 187], скільки перш за все «Економічних гармоній» (“*Harmonies économiques*”) Бастія [17, с. 16-17], яким І.В. Вернадський слідує до такого ступеня чітко, що його теорію потреб не можна розглядати як оригінальну наукову розробку. Найважливішими детермінантами «потенціалу розвитку потреб» є, за І.В. Вернадським, різноманіття і комбінація потреб, які постійно стимулюються по мірі задоволення вже існуючих потреб і скорочуються, як тільки пригнічується хоча б одна з них. Ці міркування підводять його до головного економіко-політичного висновку, в якому йдеться про те, що «бажаючий дійсного, повного розвитку суспільного не повинен протидіяти розвитку жодної потреби» [18, с. 26]. Цьому центральному

аргументу І.В. Вернадського на захист заснованого на ліберальних принципах порядку призначено буде пізніше посісти важливе місце в розробках представників так званої київської школи з питань економічної політики.

За І.В. Вернадським, внаслідок існуючої суперечності між потребами і засобами їх задоволення людина прагне до задоволення потреб протизаконними засобами або рутинною. Це «робило складним визнання початку науки, яка найбільш піднімалася проти того й іншого» [8, с. 3].

Цілком закономірно, що І.В. Вернадський у розвитку світової економічної думки, починаючи від стародавніх часів і закінчуючи сучасністю, виділив два основні напрями – позитивний і негативний. В основу цього поділу було покладено розуміння економічних законів і ставлення до ролі держави в економіці. Український вчений писав: «Перший напрям вимагає практично штучної організації господарських відносин суспільства, і як наслідок цього – безпосередньої участі уряду в економічній життєдіяльності народу, другий, навпаки, намагається забезпечити найбільшу економічну самостійність особи в суспільстві, і заперечує користь стороннього втручання в її приватні справи» [11, с. 224]. До першого напрямку І.В. Вернадський відніс економічні погляди стародавніх мислителів, меркантилізм, протекціонізм і соціалізм, а до другого – фізіократію і школу А. Сміта або промислову школу. Німецьку історичну школу вчений розмістив на межі між позитивним і негативним напрямками [16].

По суті дзеркальним відбиттям класифікації І. Вернадського є нинішній поділ економічної думки Заходу на два великих напрями – «свободи підприємництва» і «регульованого підприємництва». Погляди І.В. Вернадського виявилися цілком співзвучними з пізніми трактуваннями піднятих проблем сучасними економістами.

Оскільки І.В. Вернадський пояснює походження змін в економічній думці зовнішніми причинами, зокрема змінами в матеріальному виробництві, й оскільки такі причини виявляються через зміни у сучасних відносинах (між власністю та працею), необхідно було сподіватися, що марксистично прихильно ставитимуться до такого підходу. Та це виявилось зовсім не так. Не торкаючись

(розглядаючи) методології І.В. Вернадського, марксистично повністю відхиляють його висновки. Хоч І.В. Вернадський у своїх ранніх роботах не розглядає соціалістичну доктрину, разом з тим вчений визнав, що «соціалістичний рух змусив економістів звернути увагу на багато питань, які раніше залишалися у тіні» [11, с. 38]. Хоча І.В. Вернадський у своїй монографії не розглядає соціалістичну доктрину, в іншій, ґрунтовнішій праці він називає соціалістів заблудними авторами, які у своїх писаннях керуються більше емоціями, ніж здоровим глуздом [11]. З цим висновком не можуть погодитися ті, хто називає себе науковими соціалістами, які сподівалися замінити капіталізм на соціалізм.

У своїй класифікації економічних теорій український учений поряд із іншими виділив «суспільну школу». До неї віднесені Сімонд де Сімонді та соціалістичні критики капіталізму – Анрі Сен-Сімон, Шарль Фур'є, Роберт Оуен, Етьєн Кабе. Закономірність появи цієї школи І.В. Вернадський вбачав у тому, що в ході суспільно-економічного розвитку раніше приховані «темні сторони» виступили на перший план і стали «головним, життєвим питанням суспільства» [11, с. 208]. Тим самим учений досить рано відзначив гостроту соціальних проблем, виступивши, по суті, попередником М.І. Туган-Барановського та інших українських економістів, які акцентували увагу на цих проблемах наприкінці XIX – початку XX ст.

Відзначаючи одним із перших в українській літературі об'єктивні причини розповсюдження соціалістичних ідей, І.В. Вернадський визначає: «Соціалізм є необхідне явище, яке настає за пауперизмом, як усвідомленим убозтвом цілого класу народу; але тому природно, що де нема останнього, там нема ніякої небезпеки розповсюдження першого» [11, с. 221]. У другій половині XX ст. така ідея була підхоплена і розвинута у численних теоріях суспільства масового добробуту, індустріального і постіндустріального суспільства тощо. Їх прихильники пов'язали зростання життєвого рівня широких мас трудящих з «відкладенням» соціальних революцій і переходу до соціалізму (у марксистському розумінні). Образно кажучи, локомотив економічно багатих націй благополучно минає полустанок революції і

прибуває (хоча і не безпроблемно) на станцію постіндустріального суспільства з його цілком іншими, ніж в індустріальному суспільстві, турботами та перспективами.

Маючи різнобічний життєвий досвід і розвинуту теоретичну інтуїцію, І.В. Вернадський вважає, що недостатньо розглядати політичну економію як науку, яка нібито має своїм предметом багатство чи виробництво багатства. «Політична економія, – пише він, – говорить не про самі речі (що ми розуміємо під словом багатство), а тільки про одну їх властивість – цінність» [10, с. 1]. Тут слід згадати Г. Шторха, який підкреслював, що цінність не є властивість, об'єктивно притаманне речам, що воно є продуктом судження, тобто суб'єктивної оцінки благ.

Таким чином, перед І.В. Вернадським, який прагнув узгодити ці, як підтвердив подальший розвиток політичної економії, цілком правильні твердження про природу цінностей, стояло завдання примирити трудову і суб'єктивну теорії цінностей. Цінність і вартість І.В. Вернадський називає властивістю речі, відображуючи фетишистські уявлення буржуазних економістів. Заслуга І.В. Вернадського, як теоретика, полягає в тому, що вирішуючи це завдання, що немає розв'язку, він підійшов упирити до тих формулювань, які були дані пізніше в працях Карла Менгера та його послідовників.

Це дуже важливий момент, який слугував джерелом багатьох помилок відносно теорії цінностей І.В. Вернадського. Але поряд з цим він вважає, що не кожна річ має вартість і що вартість – не природна властивість речі, а така її властивість, яка пов'язана з працею. Такий підхід дозволив І.В. Вернадському розширити поняття праці за межі концепції матеріального виробництва і продуктивної праці (що створює «речі»), що популяризував Адам Сміт.

Головну заслугу Сміта Вернадський бачить в розвинутій трудовій теорії цінностей, якій він зберіг вірність до кінця свого життя. Однак А. Сміт, на думку І.В. Вернадського, знехтував значенням розумової праці і роллю підприємця в процесі виробництва [11, с. 142]. Не стільки А. Сміт, скільки його послідовники були прихильні до абсолютизації одержаних дедуктивним шляхом висновків і до надмірним вимогам витриманості держави в питаннях економіки.

І.В. Вернадський, при викладенні своїх власних теоретичних поглядів, віддає перевагу індуктивному методу. І.В. Вернадський вважає політекономію позитивною наукою, але при цьому він вважає, що вона не дала відповіді на соціальні питання сучасності. Він з усією впевненістю ставить перед політекономією завдання «вивести» суспільство з важкої ситуації [18, с. 24], в якій воно знаходиться. Це завдання актуальне і для сучасної економічної теорії. Корисність, що виникає і у Г. Шторха лише «в очах споживача» і відображає його суб'єктивну оцінку [19, с. 286], складає у І.В. Вернадського «основу будь-якого виробництва» [19, с. 285]. Отже для виробництва «головне полягає в тому, щоб надати предметам цінності, тобто щоб предмет відповідав більшому числу наших потреб». Все ж таки, не зважаючи на ці елементи суб'єктивізму, в своїй теорії цінностей, І.В. Вернадському, як Г. Шторху, не вдається вичерпно пояснити взаємозв'язок між суб'єктивною оцінкою цінності та ринковою ціною: «Наше незнання, наші лінощі або наша недбалість, а іноді й наша гордість можуть змінювати міру речей... Але це так само мало відповідає дійсній цінності... як злодійська ціна або придбане насильством» [19, с. 289].

Подібно до своїх попередників, І.В. Вернадський активно займається питанням взаємозв'язку прогресу цивілізації та економічного прогресу і, як й інші представники класичного напрямку, приходять до висновку, що «промисловість йде постійно пліч-о-пліч з освіченістю» і «де кращий швець, там і кращий астроном». Цей взаємозв'язок можна визначити як «закон солідарності чи закон взаємного зв'язку» [19, с. 276], згідно з яким «самий освідчений народ також і найпродуктивніший». Особливо докладно І.В. Вернадський розглядає норму відтворення капіталу, яку він інтерпретує як «дійсна ознака освіченості» суспільства [19, с. 154]. В цьому місті І.В. Вернадський перекидає міст від «Очерка теорії потребностей» до пропозиції. На його думку, саме попит, причому не стільки в кількісному, скільки значно більшою мірою в якісному відношенні, визначає сферу виробництва, так як «різноманітність відтворення капіталу обумовлюється різноманітністю наших потреб» [19, с. 154]. Де слабо розвинуті

потреби, там незначні стимули для відтворення. Таким чином, кількісний і якісний розвиток виробництва залежить від «природного розвитку наших потреб», яке, в свою чергу, тісно пов'язане з суспільним прогресом. Цим І.В. Вернадський робить власний внесок у теорію, досить ефективно обґрунтувавши свою центральну політико-економічну тезу про те, що вільний розвиток індивідуальних потреб є передумовою зростання економічного і культурного потенціалу суспільства.

Висновки

Теоретичне осмислення творчих пошуків І.В. Вернадського в якому превалює концепт, що «наука не є творінням однієї людини, її основи не є виключно надбанням генія» [8, с. 11]. Вчений окреслив головну проблему, яка завжди буде залишатися у «центрі» його дослідницької уваги, - про суперечливе співвідношення державної влади і економічної свободи суб'єктів господарювання. У своїй науковій та викладацькій діяльності І.В. Вернадський виходив із визнання особливого значення політичної економії для існування і розвитку суспільства, як науки про господарство з метою задоволення людських потреб.

Особистість І.В. Вернадського вражає своєю багатогранністю, а прогресивні наукові

ідеї виступають мірилом того, наскільки державні інституції здатні забезпечувати економічну життєдіяльність суспільства, законів, що визначають функціонування та розвиток економіки. Глибоко вивчаючи історію економічної думки і сучасну йому західну політекономічну літературу, прагнув донести до широкого кола читачів своє бачення зародження, формування та розвитку політичної економії. Він був учений високого рівня, із широким колом наукових інтересів. Як політеконом зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної політичної економії.

Для І.В. Вернадського ідеалом суспільної організації виступало «демократичне суспільство, засноване на прямоті людських потреб і людської свободи», і тільки в стінах університету він знаходив цей ідеал. Тому все своє життя він і присвятив розвитку Київського університету Св. Володимира – випускника, а пізніше професора, засновника кафедри політичної економії і статистики цього Університету. Саме Київський університет Св. Володимира сформував середовище, в якому приростали традиції української економічної науки та практики, сформований потужний інструментарій діагностування, осмислення та вирішення актуальних проблем сучасного вітчизняного економічного розвитку.

VALERII L. OSETSKYI^{1*}, DIANA V. OSETSKA^{2*}, MARYNA V. GRABILINA^{3*}

^{1*} Sc. (Economics), Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Macro-and Microeconomics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, e-mail: val_osetski@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5104-1070

^{2*} Candidate of Economic Science, Associate Professor, Department of Accounting and Finance, Boryspil Institute of Municipal Management, e-mail: diana-o@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-5765-502X

^{3*} Lead Economist, Taras Shevchenko National University of Kyiv, e-mail: mgrabilina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7034-3939

IVAN VERNADSKY'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF POLITICAL ECONOMY AND ORGANIZATION OF SCIENCE IN KYIV ST. VLADIMIR UNIVERSITY

Goal. The article reveals the importance of innovative ideas I.V. Vernadsky on the history of economic thought and political economy. Two main directions of development of economic science are defined: positive and negative. The main theoretical problems of formation of political economy as a science, place in the system of economic sciences, unity and difference of components of political economy are analyzed. The fruitful activity of I.V. Vernadsky in the organization of science at Kiev University of St. Vladimir. **Method.** To achieve this goal used a wide range of general and special methods of scientific knowledge: scientific abstraction, deduction, analysis and synthesis to determine the ideological and theoretical sources I.V. Vernadsky as a supporter of historical and comparative analysis of various economic and theoretical schools, some provisions and hypotheses expressed by their representatives. **Results.** The article systematically and comprehensively analyzes in historical-evolutionary, ideological-philosophical, theoretical and practical contexts economic and political views of I.V. Vernadsky. It is

argued that the scientist carried out scientific research and development in various fields of economics and was unique and original, but the vast majority of his works are devoted to political economy. It is revealed that in his political and economic views I.V. Vernadsky was mainly in the position of classical political economy, especially the English classics. **Scientific novelty.** It is theoretically substantiated that the most important political, economic and methodological imperatives of I.V. Vernadsky is a comparative analysis and opposition of bourgeois relations to pre-bourgeois. He believed that political economy was a science that discovered "natural laws" and helped pave the way for their implementation. **Practical significance.** The formulated and proposed results and practical conclusions of the article are that I.V. Vernadsky in his research and publications advocated the free development of all spheres of the economy. This approach was and is inherent in classical political economy. He focused the classical economic theory on the identification and study of the most fundamental and significant foundations of economic life of society, the laws that determine the functioning and development of the economy.

Keywords: I.V. Vernadsky, political economy, history of economic thought, Western European liberalism, St. Volodymyr's University of Kyiv.

REFERENCES

1. Vernadsky I. Coils. Creative fallout in the context of the history of economic thought in Ukraine, ed. V.D. Bazilevich - Kyiv: Znannya, 2009. 862 p.
2. Koropetsky I.-S. Ukrainian economies of the 19th century and science has passed away. Kyiv: Libid, 1993. 192 p.
3. Kurbet O.P. Economist Ivan Vernadsky yak the forerunner of the Ukrainian academic science. History of the people's statehood and economic thoughts of Ukraine. 2018. No. 51. P. 58-77.
4. Kovalevska O. Vidatny vcheny, holy man, huge child (24 pages - 180 years from the day of the people of IV Vernadsky). Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2001. No. 5. P. 58-63 [Electronic resource]. - Mode of access to the resource: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72554/11-Kovalevska.pdf?sequence=1> (Accessed 26 Aug 2021).
5. Zlupko S.M. Ukrainian Economic Dumka. Post and theory. - Lviv.: Evrosvit, 2004. 543 p.
6. Korniychuk L.Ya. History of the Economic Duma of Ukraine: Navch. posib. / L.Ya. Korniychuk. - Kyiv: KNEU, 2004. 431 p.
7. History of Russian Economic Thought / Ed. A.I. Pashkov. - Moscow, 1958. - T. I, part 2.
8. Vernadsky I. Critical-historical research on the Italian political and economic literature before the beginning of the nineteenth century. - Moscow, 1849. 236 p.
9. Tsagolov N.A. Essays on Russian economic thought during the period of the fall of serfdom. - Moscow: State Publishing House of Political Literature, 1956.
10. Vernadsky I.V. The subject of political economy // Journal of the Ministry of Public Education, 1856.
11. Vernadsky I.V. Essay on the history of political economy. - SPb, 1858.
12. Economic index. - 1858. - No. 66.
13. Chernyshevsky N.G. Criticism of philosophical prejudices against communal ownership // *Sobr. cit.:* In 5 volumes - Moscow, 1974. - Vol. 4.
14. Blanks A. History of political economy in Europe from the earliest to the present: Per. from French - SPb., 1869. - Vol. 1.
15. History of economics scholars: Pidruchnik / L.Ya. Korniychuk, N.O. Tatarenko, A.M. Guarantor ta in.; Ed. L. Ya. Korniychuk, N.O. Tatarenko. - Kyiv: KNEU, 2005. 564 p.
16. Leonenko P.M. Methodological aspects of the history of the Ukrainian thought (XIX - XX centuries). Monograph. - Kyiv: IAE УААН, 2004.
17. Vernadsky I.V. Prospectus of Political Economy. SPb, 1858.
18. Vernadsky I.V. Essay on the theory of needs. SPb, 1847.
19. Vernadsky I.V. Comments to G. Storch. SPb, 1884.

Стаття надійшла до редакції: 02.05.2021

Received: 2021.05.02